

Mısır Medeniyetinde Bulunan Arşiv Türleri: Arşiv Belge Örnekleri Üzerinden Değerlendirme

Types of Archives in Egyptian Civilization: An Evaluation on Archival Document Samples

Elif GÜLTEKİN*

ÖZET

ÖZET

İnsanlar çeşitli amaçlar için bilgiyi kaydetmiş ve bilgiyi zihinde tutmanın zorluğu nedeniyle ve tekrar erişmek amacıyla koruma altına almışlardır. Eski medeniyetler, yaşadıklarını, krallık mücadelelerini, doğa olaylarını, inançlarını, duygu ve düşüncelerini, kültür ve medeniyetlerini kendilerinden sonra gelecek olan kuşaklara aktarmak amacıyla bunları kalıcı materyallere işlemişler ve kaydetmişlerdir. Kadim medeniyetlerden birisi olan Mısır medeniyetinin sahip olduğu arşivlerde bu anlamda önemlidir. Mısır medeniyetinde çeşitli amaçlarla üretilmiş (idari, dini, askeri, diplomatik) belgelerin saklandığı ve korunduğu arşivlerde farklılık göstermektedir. Bu araştırmada, tarihin en büyük ve en eski medeniyetlerinden biri olan Mısır medeniyeti arşivleri örneklerle incelenmektedir. Bu araştırma, Mısır medeniyeti hakkında bilgi vermek ve Mısır medeniyeti arşivlerinin ve arşiv belgelerinin özelliklerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Mısır medeniyeti ve Mısır medeniyeti arşivlerini incelemek amacıyla doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada, önce Mısır medeniyetinin gelişimi ve tarihsel dönemlerinden kısaca bahsedilmekte, tarihi günümüze ulaştıran arşivin önemi ortaya konulmakta ve Mısır'a ait ilk arşivlerle başlanarak çeşitli tarihsel dönemlere ait bazı arşivler ve türlerine göre incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mısır Medeniyeti, Arşivler, Antik Çağ Arşivleri, Mısır Arşivleri

ABSTRACT

People have recorded information for various purposes and have protected it in order to access it again due to the difficulty of keeping the information in mind. Ancient civilizations processed and recorded their experiences, struggles for kingship, natural events, beliefs, feelings and thoughts, culture and civilizations in permanent materials in order to transfer them to the next generations. The archives of the Egyptian civilization, one of the ancient civilizations, are important in this sense. The archives where documents produced for various purposes (administrative, religious, military, diplomatic, etc.) in the Egyptian civilization are stored and protected differ. In this research, the archives of the Egyptian civilization, one of the largest and oldest civilizations in history, are examined with examples. This research was conducted to provide information about the Egyptian civilization and to reveal the characteristics of the Egyptian civilization archives and archive documents. Document analysis method was used to examine Egyptian civilization and Egyptian civilization archives. In the research, first the development of the Egyptian civilization and its historical periods are briefly mentioned, the importance of the archive that carries the history to the present day is revealed, and some archives from various historical periods are examined according to their types, starting with the first archives of Egypt.

Keywords: Egyptian Civilization, Archives, Ancient Archives, Egypt Archives

*Y.L. Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, eposta: elifozturk88@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8374-6228>

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar çeşitli amaçlar için bilgiyi kaydetmiş ve bilgiyi zihinde tutmanın zorluğu nedeniyle ve tekrar erişmek amacıyla koruma altına almışlardır. Bilginin tekrar kullanılmak üzere çeşitli ortamlara kaydedilmesi, bu kayıtlı bilginin saklanması ve korunması gerekliliği arşivlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu arşivler tarihte yaşanan olayları, devletleri, kurumları, yaşam biçimlerini, gelenek ve görenekleri vb. birçok şeyi anlamamızı ve tarihi anlamlandırmamızı sağlayan en önemli kaynaklardır. Araştırmamız tarihin en büyük ve en eski medeniyetlerinden biri olan Mısır medeniyeti arşivlerini kapsamaktadır. Günümüze ulaşan papirüsler, kil tabletler, mezarlıklarda bulunan çizimler, firavunların evlatlarıyla yazışmaları, devlet adamları arasındaki yazışmalar bize Mısır tarihini aydınlatan önemli bilgiler vermektedir.

Araştırmamızda Mısır medeniyetinin gelişimi ve tarihsel dönemlerinden kısaca bahsedilmekte, tarihi günümüze ulaştıran arşivin önemi ortaya konmakta ve Mısır'a ait ilk arşivlerle başlanarak çeşitli tarihsel dönemlere ait arşiv belgeleri buldukları yere göre türlerine ayrılarak incelenmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, tarihin en büyük ve en eski medeniyetlerinden biri olan Mısır medeniyeti arşivlerini örneklerle incelemektir. Araştırmada, önce Mısır medeniyetinin gelişimi ve tarihsel dönemlerinden kısaca bahsedilmekte, tarihi günümüze ulaştıran arşivin önemi ortaya koyulmakta ve Mısır'a ait ilk arşivlerle başlanarak çeşitli tarihsel dönemlere ait bazı arşivler ve özellikleri buldukları yere göre türlerine ayrılarak incelenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, Mısır medeniyeti hakkında bilgi vermek ve Mısır medeniyeti arşivlerinin özelliklerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Mısır medeniyeti ve Mısır medeniyeti arşivlerini incelemek amacıyla doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, “araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilen bilimsel bir araştırma yöntemidir” (Sak, Şahin Sak, Öneren Şendil ve Nas, 2021, s. 228). Belgesel tarama olarak da isimlendirilen doküman analizi yönteminde, mevcut kaynaklar ve belgelerden veri elde edilmektedir (Karasar, 2005). Doküman analizi, araştırılmak istenen konuyla ilgili bilgileri bulduran yazılı materyallerin (makale, kitap, doküman, vb.) analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 189).

MISIR MEDENİYETİ

Yazının icadıyla birlikte tarihin başladığı belirtilmektedir. Bundan dolayı, yazıdan önceki dönem “prehistorik çağ” olarak adlandırılmaktadır. “Prehistorya” tarih öncesini, “historya” ise tarih kavramını ifade etmektedir. Bunların

dışında bir de “protohistorya” kavramı vardır. U kavram, “henüz yazıyı kullanmayan, yazının gelişmediği bir yer hakkında, yazıyı bilmekte olan başka toplumların yazılarıyla bilgi edinebilme durumudur” (Özkaral, 2015, s. 372).

İlk yerleşik uygarlıklar, Önasya’daki büyük nehirlerin kıyısında kurulmuştur. Bu uygarlıklar, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu’yu kapsayan üç kültür çevresini temsil eder. Bu uygarlıkların hepsinin kendine özgü yazı biçimleri vardır. Mezopotamya’da hiyeroglif ve çivi yazısı, Mısır’da ise hiyeroglif yazısı kullanılmıştır (Kınal, 1969, s. 1).

Hiyeroglif yazı (bakınız resim 1), Erken Hanedanlık I. Sülale döneminde (M.Ö.3100- 2890) hiyeratik1 adını almıştır. M.Ö. VIII. yüzyılda da hızlı bir şekilde gelişmiş ve demotik yazıya 2dönüşmüştür. Yazının yaygın olarak kullanılması dönemi ise Ptolemaioslar ve Roma döneminde olmuştur (Yıldız, 2000, s. 22).

Resim 1. Hiyeroglif yazı örneği (Kaynak: Allen, 2004)

Mısır; Afrika kıtasının kuzeydoğusunda yer alan ve çoğunluğu çöllerden oluşan bir yerdir. Antik Mısır’ın sınırlarını belirlemek ise oldukça zordur. Mısır’ın asıl alanı çölün içerisinde yer alan Aşağı ve Yukarı Mısır olarak iki bölümde ele alınan (bakınız resim 2), 10-20 km genişliğe sahip ve yaklaşık 1100 km uzunluktaki Nil Nehri vahasından oluşmaktadır (Çiçek, 2014, s.1).

¹ Erken hiyerogliflerden geliştirilen ve özellikle rahipler tarafından , MÖ 3200-3000 civarından, MÖ 650 civarında demotiğin gelişmesine kadar kullanılan eski Mısır yazı biçimi (Cambridge Dictionary, t.y.).

² Demotik yazı, M.Ö. 7. yüzyılın BAŞLARINDAN M.S. 5. yüzyıla kadar EL yazısıyla yazılmış metinlerde kullanılan el yazısı biçimindeki Mısır hiyeroglif yazısı. Demotik yazı, daha önceki resimsel hiyeroglif yazıtlardan ve el yazısından türetilmiştir (Britannica, t.y.).

Resim 2. Eski Mısır Medeniyeti Coğrafi Konum (Kaynak: İnan, 1987, s. viii)

Topraklarının büyük bir bölümü çöllerden oluşması ve denize kıyısı olması Mısır'a doğal savunma sağlamıştır. Mısır'ın nüfus yoğunluğu Nil Nehri kıyısında mevcuttur. Mısır için büyük bir öneme sahip olan Nil Nehri, tropikal yağmurlarıyla birlikte taşmakta ve geride bereketli bir toprak bırakmaktadır. Bu, Mısır medeniyetinin oluşması ve gelişmesini sağlayan etmenlerden birisidir. Bu doğa olayı sayesinde Mısır, birçok alanda (matematik, tarım, vb.) gelişmiştir (Çiçek, 2014, s.3).

Yaklaşık 3000 yıllık bir dönemi kapsayan Antik Mısır tarihi aşağıdaki gibi dönemlere ayrılarak incelenmektedir (Çiçek, 2014):

- “Erken Krallık Dönemi (M.Ö.3000-2700)
- Eski Krallık Dönemi (M.Ö. 2700-2200)
- I. Ara Dönem (M.Ö. 2200-2100)
- Orta Krallık Dönemi (M.Ö. 2100-1750)
- II. Ara Dönem (M.Ö.1750-1600)
- Yeni Krallık Dönemi (M.Ö. 1600-1100)

- III. Ara Dönem (M.Ö.1100-710)
- Geç Dönem (M.Ö.710-332)”

Bu dönemlere Sülaleler Dönemi ya da Firavunlar Dönemi de denmektedir. Bunun sebebi dönemlerin bölgede hüküm süren firavunlara göre belirlenmiş olmasıdır.

Mısır’ın tarihine tanıklık eden kaynaklara bakıldığında:

- “Eski Mısır uygarlığını günümüze taşıyan en önemli kaynaklardan biri papirüslerdir. Papirüs, Nil deltasında durgun sularda yetişen bir tür kamış, saz bitkisidir (Çiçek, 2014, s. 8).
- Diğer bir önemli kaynak mezarlıklardır. Mezarların duvarlarında çeşitli sahnelerin resimleştirildiği görülür.
- Ön Asya tarihinin hareketli ve karışık bir safhası olan Amarna Devri’nden günümüze aktarılan Amarna mektupları da önemli kaynaklardır.
- Dönemin Firavunlarının evlatlarıyla yazıştığı mektuplar da Mısır tarihine ve siyasi yapısına ışık tutmaktadır.
- Mısır tarihine has olan hiyeroglif resimli yazılar, Mısır tarihinin en büyük ve en önemli kaynaklarından biridir. Mısırlılar, günlük hayatlarını, yapılan dini törenleri, yaptıkları avcılık ve tarım çalışmalarını resimlerle anlatmaya çalışmışlardır. Bu resimleri büyük bir ustalikle ağaç levhalara, kayalara mağara duvarlarına çizmişlerdir” (Çiçek, 2014, ss. 7-8).

Günümüzde bilinen Eski Mısır tarihi önemli ölçüde bu kaynaklardan elde edilmiştir. Bu belgeleri incelemeye geçmeden önce arşivin tanımı, ortaya çıkışı ve önemini ele almak faydalı olacaktır.

ANTİK ÇAĞLARDA ARŞİVLER

Antik çağlarda, toplumlar yaşamlarını sürdürmek ve temel gereksinimlerini karşılamak için bilginin üretilmesi, aktarılması ve üretilmiş bilginin korunmasına gereksinim duymuşlardır (Rukancı, Anameriç ve Başar, 2021, s. 207). İnsanlar çeşitli amaçlar için bilgiyi kaydetmiş ve bilgiyi zihinde tutmanın zorluğu nedeniyle ve tekrar erişmek amacıyla koruma altına almışlardır. Bilginin tekrar kullanmak üzere çeşitli ortamlara kaydedilmesi, bu kayıtlı bilginin saklanması ve korunması gerekliliği arşivlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Eski medeniyetler, yaşadığı olayları, krallık mücadelelerini, doğa olaylarını, inançlarını, duygu ve düşüncelerini,

kültürlerini kendisinden sonra gelecek olan kuşaklara aktarmak amacıyla bunları kalıcı materyallere işlemişler ve kaydetmişlerdir. “Taş, kaya, tablet, duvar, halı, kilim, kap-kacak, ibadethane, ev, mağara gibi materyal ve yerlere kaydedilen bu bilgilerin her biri bir arşiv belgesidir” (Baş, 2019, s. 79). Pieter W. Pestman’ın tanımına göre arşivler, "Antik Çağ'da belirli bir amaç için bir araya getirilmiş belgelerdir" (Pestman, 1989, s. 50'den aktaran Fournet, 2018, s. 176).

ARŞİV TANIMI VE ÖNEMİ

Arşiv, “belli bir yönetim dairesine ait işlemi bitmiş resmi evrakın, düzenli bir şekilde bir araya toplanması ve bu belgelerin saklanıp korunduğu” yerdir (Binark, 1980, s. 3). Bir işletmenin, bir kurumun veya bir devletin ya da başka bir kurumsal yapının faaliyetlerinin sonucu ortaya çıkmış kayıtlarının, bir bireyin veya ailenin kişisel evraklarının, kalıcı tarihi, bilgi, kanıt, yasal, idari veya parasal değerleri nedeniyle, genellikle eğitilmiş bir arşivci tarafından yönetilen ve bakımı yapılan bir depoda, kalıcı olarak (veya belirlenmiş veya belirsiz bir süre için) tutulan organize bir koleksiyon da arşiv olarak nitelendirilmektedir (ODLİS, t.y.). Günümüzde bilginin üretildiği ve saklandığı ortamların dijitalleşmesiyle beraber dijital kayıtların tutulduğu arşiv ortaya çıkmıştır. Dijital arşiv, dijital ortamda üretilen ya da dijitalleştirme yoluyla sanal ortama aktarılan bilgi ve belgelerin belirli tasnif sistemine göre saklandığı, korunduğu ve istenildiğinde paylaşılabilen sistemlerdir (Öney, 2020, s. 266). Dijital arşiv, üretilen kayıtların, verilerin ve belgelerin elektronik ortamda saklanmasını ve yönetilmesini sağlayan bir sistemdir.

Geçmiş ile bugün arasında bağ kurmak gibi önemli bir görevi olan arşiv, bir ulusun en değerli hazinesi ve hafızasıdır. Arşivin önemi ve değeri şunlardır (Binark, 1980, s. 11):

- Devletin, kişilik haklarını ve uluslararası ilişkileri belgeler ve korur.
- Bir konuyu açıklamaya ve tespit etmeye yarar.
- Bir toplumun örf ve âdetini, sosyal yapısını, kurumlarını ve bunlar arasındaki ilişkiyi belirtir. Araştırma yapmak için olanak sağlar.

ESKİ MİSİR’DA İLK ARŞİVLER

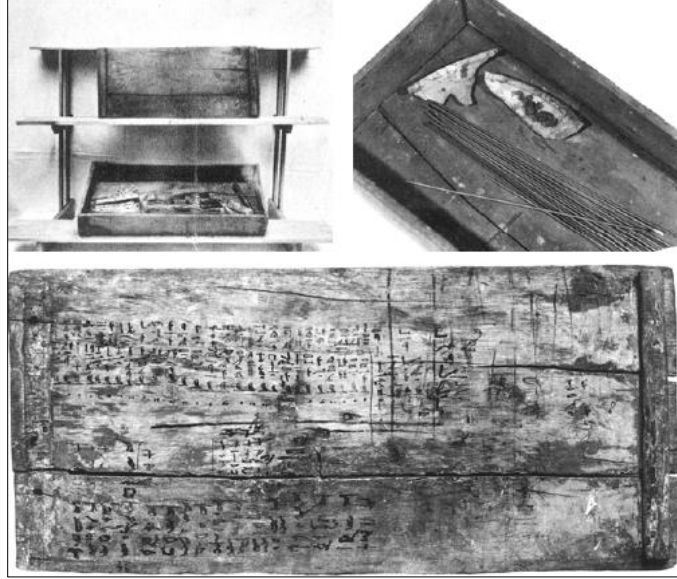
Teokratik devlet yapısına sahip Eski Mısır’da, arşivler tapınaklarda yer almaktaydı. Genellikle din ve dini törenlerle, edebiyatla, felsefeyle, astronomiyle, devlet yazışmalarıyla, askeriyle ve tarımla ilgili kayıtlar bu arşivlerde bulunmaktadır (Yıldız, 2003, s. 9).

Mısır tarihinin erken dönemlerine ait az sayıda papirüs vardır. İdari papirüslerin en eski arşivi, Giza'daki Büyük Khufu Piramidi'nin inşasında yer alan Merer adlı bir memurun belgelerinden oluşur. İçerik açısından, günlük veya

aylık yiyecek teslimatları dâhil olmak üzere çok sayıda tablolü hesap olduğu ve yaklaşık üç rulodan oluştuğu biliniyor. Günlükte anlatılan işlerin çoğu, kireçtaşı bloklarının Tura'daki taş ocaklarından tekneyle şantiyeye getirilmesidir. Geceyi veya gündüzü bir yerde geçirirken teknenin yerini düzenli olarak not eder. Belgeler, bina projesini çevreleyen idari yapılara ilişkin bilgiler vermektedir (4. Hanedan, MÖ 2580 dolayları) (Tallet ve Marouard, 2014, ss. 4-14).

Başka bir Eski Krallık arşivi, Gebelein'den bir grup papirüstür (bakınız resim 3). Tarihi net değildir, ancak, 4. Hanedanlık döneminde bir kırsal mülkün yazıcısı ve yöneticisine ait olduğu düşünülmektedir (Hagen, 2018, s. 77).

Bu belgeler, personel listeleri, alınan tahılı ve ödenmemiş miktarları listeleyen hesap çizelgeleri, tahıl sevkiyatı, keten ve kumaş hesapları gibi konuları içermektedir. Ayrıca evlerin satışıyla ilgili de iki belge bulunmaktadır (Posener-Kriéger, 1979, s. 321'den aktaran Hagen, 2018, s. 77).

Resim 3. MÖ 2500 civarında Gebelein'deki isimsiz bir mezarda bulunan ve on iki parçalı rulodan oluşan bir papirüs arşivi ve bazı yazı gereçleri içeren ahşap bir kutu. Sol üst: Bu, papirüsler hala içerideyken kutunun bilinen tek fotoğrafıdır (Farina, 1939). Sağ üst: papirüs çıkarıldıktan sonra, ancak kamış kalemler ve mürekkep hala görünürken içinin yakın plan. Alttaki: kâtip tarafından papirüs rulolarına kopyaladığı aynı türden metinler için defter olarak kullanılan kutunun kapağı (Kaynak: Posener-Kriéger, 1994'den aktaran Hagen, 2018, s. 77)

Thebes'in yaklaşık 350 km batısındaki Dakhla vahasında, Fransızlar tarafından yapılar kazılar sonucunda, 500'den fazla kil tabletin keşfedildiği bilinmektedir (Pantalacci, 2013'ten aktaran Hagen, 2018, s. 79). Bu bölgenin Nil vadisine uzak olması ve düzenli bir papirüs temin etmenin kolay olmaması nedeniyle idari hesapların tutulması ve mektupların yazılması için kil tabletlerin kullanıldığı belirtilmektedir. Bu tabletlerde hiyeratik yazı kullanılmıştır. Bu bölgede, Eski Krallığın sonlarına ve Birinci Ara Dönemin (yaklaşık MÖ 2200-2000) başlangıcına doğru, küçük dikdörtgen ıslak kil tabletler bir kemik kalemi kullanılarak yazılmış ve bazı tabletlerde

bu tabletlerin bir araya getirilmesini sağlayan delikler açılmıştır (Pantalacci, 2013, s. 207'den aktaran Hagen, 2018, s. 79). Kazılarda, arkeolojik kalıntılarda biri kazı alanının kuzey kesiminde ve diğeri saray alanında olmak üzere iki ana aktif arşiv grubu (archives vivantes) ve ayrıca dışarıda bulunan atılmış materyalden oluşan aktif olmayan bir arşiv (unearchive morte) bulundu (Pantalacci, 2008, s. 142; Pantalacci, 2013, s. 198'den aktaran Hagen, 2018, s. 79).

Tabletler arasında mektuplar, insan listeleri, tahıl ve tayın hesapları, envanterler ve dağıtım listeleri vardır. İki nüsha halinde kopyalanarak, gönderenin yazışmaların bir arşiv nüshasını tutmasına izin verilirdi. Bu, tüm dönemlerin kurumsal arşivlerinde iyi bir şekilde kanıtlanmış bir uygulamadır (Hagen, 2018, s. 80).

Eski Mısır, firavun hükümdarlığında teokratik-monarşik bir devlet yapısına sahiptir. Bürokratik bir devlet yapılanmasının kurulması birçok idari birimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mısırlılar, oluşturdukları idari yapılanmanın işleyişini sağlamak için kurumlar tarafından üretilen belgeler, idari, hukuki, mali ve araştırma gibi amaçlarla farklı arşivlerde korunmuştur (Keskin ve Kutluoğlu, 2013, ss. 475-482). Eski Mısır'da, ülkenin idari açısından önemli olan kurumlarda (kraliyet sarayı), tapınaklarda, askeri kurumlarda, mali kurumlarda farklı amaçlara hizmet eden arşiv türlerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca özel arşivlere de rastlanmaktadır (Hagen, 2018).

Eski Mısır'da Tapınak Arşivleri

Arkeolojik açıdan, tapınaklar Mısır'da nispeten iyi bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

- Abusir'deki Eski Krallık tapınak arşivi (MÖ 2470-2440),
- Lahun'daki Orta Krallık tapınak arşivi (MÖ 1850-1825),
- Thebes'teki Yeni Krallık tapınak arşivi (yaklaşık MÖ 1350) günümüze aktarılan arşivlerden bazılarıdır (Hagen, 2018, s. 82).

Abusir Eski Krallık Tapınak Arşivi

Firavun Mısır'ına ait en eski kapsamlı kurumsal arşivler, Abusir'deki 5. ve 6. Hanedan krallarının anıt tapınaklarıdır (yaklaşık MÖ 2470-2440). Burada, ölen kralların ve kraliçelerin kraliyet kültürüne adanan ve piramitlerinin yanına dikilen tapınaklarda, çoğu idari nitelikte olan önemli sayıda papirüs ortaya çıktı. Üç ayrı arşiv günümüze ulaşmıştır. Bunlar: Kral Raneferef'in tapınağı, Kral Neferirkare Kakai'nin tapınağı ve Kraliçe Khentkawes'in tapınağıdır (Hagen, 2018, s. 82).

Raneferef papirüsü tapınağın içinde ve çevresinde çeşitli yerlerde bulunmuştur. Tapınağın kuzeyinde çok sayıda belgenin tahta sandıklarda bulunması, tapınağın bu bölgesinde orijinal bir arşivin var olduğunu düşündürmektedir.

Ancak, papirüsün yanında çok sayıda kil mühür, çeşitli kült aletleri ve kaplar, fayans kakmalar ve boncuklar gibi diğer nesnelere olması papirüs arşivinin saklanması özel olarak ayrılmış tek bir odanın olmadığını göstermektedir (Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová, 2006, ss. 21–23'ten aktaran Hagen, 2018, s. 84).

Bu arşivlerdeki belgeler birkaç türe ayrılabilir. Bunlardan bir grup papirüste, tapınak personeli hizmet alanlarına ve sorumluluk alanlarına göre listeleyen aylık bir görev tablosu vardır. Bu belgelerde, sabah ve akşam ayinlerine katılanlar, kapılarda veya çatıda görevli olanlar veya nöbet tutanlar, kraliyet kültürü heykellerinin giydirilmesinden, arındırılmasından ve süslenmesinden sorumlu olanlar, ayin rahibinin huzurunda tütsü sağlayanlar açık bir biçimde belirtilmiştir (Posener-Kriéger ve Cenival, 1968, ss. 14–57'den aktaran Hagen, 2018, s. 84). Ayrıca kazılarda, tapınaklarda ahşap, bazalt, diyorit, granit, traverten, kuvarsit ve kireçtaşından oluşan çok sayıda kraliyet heykelinin parçalarını bulunmuştur (Verner ve Barta, 2006, ss. 430–437'den aktaran Hagen, 2018, s. 84). Bu heykeller, bazen beraberindeki çizimlerle birlikte papirüs belgelerinde de belirtilmiştir.

Abusir arşivleri ayrıca, normalde esas olarak anıtsal yazıtlar olarak varlığını sürdüren bir metin türü olan papirüs üzerine kraliyet fermanlarının ender örneklerini içerir (Vernus 2013, ss. 294–300; Eyre, 2013, ss. 89–94'ten den aktaran Hagen, 2018, s. 85). Raneferef arşivinde ve Neferirkare arşivinde, tespit edilebildiği kadarıyla, genellikle oldukça düşük rütbeli bireylerle ilgili, tapınak geliri haklarıyla ilgili çok sayıda kopya vardır (Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová, 2006, ss. 234–240 ve Posener-Kriéger, 1976, ss. 472–478'den Hagen, 2018, s. 85).

Abusir arşivlerinde sıkça rastlanan bir başka belge türü de tapınağa ait nesnelere envanteridir. Bunlar genellikle gümüş, kuvars, vb. veya farklı ahşap türlerinden oluşan tek tek nesnelere listeleyen tablolarla malzemeye göre düzenlenir. Nesnelere bütünlüğü ve hasar durumu açısından bilgi içerir (Posener-Kriéger ve Cenival, 1968, ss. 20–21 ve Posener-Kriéger, 1976, ss. 134–136'den aktaran Hagen, 2018, s. 85). Envanteri çıkarılan ve kontrol edilen sadece taşınabilir nesnelere değildir. Örneğin, Raneferef arşivinden bir parça, tapınağın sekiz odasının incelendiğini ve hazine, katı ve sıvı yağ deposu, tekstil deposu, vb. nin kontrol edildiğini listeler (Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová, 2006, ss. 262–264'den aktaran Hagen, 2018, s. 86).

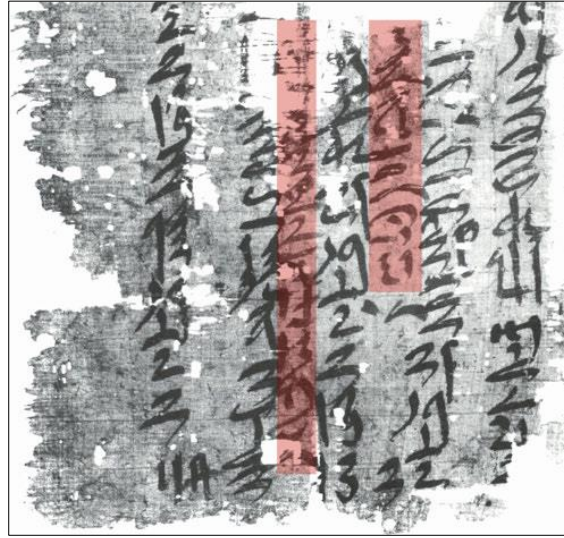
Tapınağa gelen ve tapınaklardan yapılan tüm teslimatlar günlük olarak kaydedilmekte, aylık olarak doküman oluşturulmaktaydı. Tablo hesapları, tapınağın gelirleri hakkında, teslimatın yapıldığı kurumlar, teslim eden kişinin adı ve unvanı gibi unsurlar ekonomik ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Hem Neferirkare hem de Raneferef arşivinden elde edilen belgeler, yüksek rütbeli rahiplere tahsis edilen tayın sayısının normal rahiplerinkinden önemli ölçüde daha yüksek olduğunu gösteriyor (Vymazalová, 2013, ss. 186, 192'den aktaran Hagen, 2018, s. 88).

Tapınak arşivleri, orijinal mektupların yanı sıra, belki de hem tapınakta alınan hem de tapınaktan gönderilen mektupların yerel olarak üretilmiş kopyalarını içeren mektupları da içerir (Hagen, 2018, s. 88).

Lahun Orta Krallık Tapınak Arşivi

Çoğu Orta Krallık'ın sonlarına (MÖ 1850-1750) tarihlenen Lahun arşivi, Raneferef ve Khentkawes'in Abusir arşivlerinin aksine, arkeolojik kazılar sonucunda bulunmamıştır. Papirüsler 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında yağmalandı ve ardından eski eser pazarına dağıtıldı ve Alman Mısırbilimci Ludwig Borchardt, bu malzemenin çoğunu Berlin müzesi için satın almıştır. Abusir tapınakları gibi, Lahun'daki II. Senwosret tapınağı da kraliyet cenaze kültürünün sürdürülmesine adanmış bir kurumdur ve tapınağın yönetimi ve arşiv uygulaması, daha önceki örneklere büyük ölçüde benzemektedir (Hagen, 2018, ss. 89-90).

Elde edilen papirüslerde, tapınak hesapları, tapınak personeline mektuplar, festival listeleri ve rahip listeleri vardır (bakınız resim 4). Mektupların kapsadığı konular, işe alınacak kişilerle ilgili endişelerden ve üstler ile astları arasındaki belirtilmemiş şikâyetlerden, özel kült törenlerinin kutlanmasına, müzisyenlerin işe alınmasına ve tapınağa teslimatların düzenlenmesine kadar çok çeşitlidir (Hagen, 2018, s. 98).

Resim 4. Lahun'un tapınak katibi Horemsaf'ın amirinden adak ritüelleri için şarap, tahıl, toprak badem ve kümes hayvanı istemek için yazdığı bir mektup (Kaynak: Hagen, 2018, s. 97).

Thebes Yeni Krallık Tapınak Arşivi

Thebes'deki II. Ramses'in anıt tapınağındaki birkaç papirüs parçası dışında, Yeni Krallık'tan günümüze ulaşan tek tapınak arşivi, 18. Hanedan III. Thutmose'a (yaklaşık MÖ 1350) aittir (Hagen, 2018, s. 99). Tapınağın çevre duvarının dışındaki çöplüklerde bulunan papirüslerin çoğunun tapınağın resmi arşivinden geldiği varsayılmaktadır. Farklı boyutlarda belki bin civarında parça vardır. Parçaların büyük çoğunluğu, doğası gereği idari niteliktedir ve bunların çoğu, bir günlük defteri rulosundan oluşmaktadır. Her gün için kırmızı mürekkeple yazılmış başlıklarla kronolojik olarak düzenlenmiştir ve genellikle bunu bir adak listesi (Bira ve şarap, tütüsü, bal, meyve, hurma ve süt) izlemektedir. Burada kullanılan formül, bin yıl önceki Abusir tapınağı hesaplarındaki formülle aynıdır. Bir taç giyme festivali ("kralın ortaya çıkış festivali"), ünlü Nehebkau-festival ve diğerlerinin

yanı sıra başka türlü denenmemiş bir "Khoiak sırasında Amun festivali" de dâhil olmak üzere farklı festivallerden birçok söz vardır (Hagen, 2018, ss. 99-100).

Günlük notlardan başka belge türleri de vardır. Abusir ve Lahun'dan bilinenlere benzer farklı türde gümüş kapların envanter listesi ve birkaç mektup parçası vardır. Ayrıca, günlük defterine ait olmayan çeşitli taş ustalarına verilen tayın listesi gibi sıradan notlar da vardır. Çöplükteki parçaların çoğunun tapınak arşivinden geldiği varsayılmaktadır. İdari belgelere ek olarak, el yazısı hiyerogliflerle yazılmış bir veya daha fazla ilahi metin içeren papirüs rulosundan, resimli büyü metinleri veya mitolojik bir rulodan birkaç edebi parça da vardır. Bunların orijinal olarak idari arşiv malzemesiyle birlikte saklanmadığı, tapınak kütüphanesinden gelmiş olabileceği düşünülmektedir (Hagen, 2018, s. 101).

Kraliyet Sarayı Arşivleri

Kraliyet sarayları, tıpkı tapınaklar gibi, ayrıntılı kayıt tutma ve muhasebe prosedürleri gerektiren organizasyon açısından karmaşık kurumlardı, ancak bu türden çok az arşiv günümüze ulaşmıştır (Hagen, 2018, s. 101).

Thebes'te Orta Krallık Sarayı Arşivi

Bir saray arşivinden alınan en eski idari belge örnekleri, toplu olarak Papirüs Boulaq 18 olarak bilinir ve Neferhotep (Miniaci ve Quirke, 2008, s. 2008) adlı bir devlet dairesindeki bir kâtime ait bir mezarda bulunan iki rulodan oluşur (Newberry, 1899, s. 48).

Papirüs Boulaq 18, günümüze ulaşan bir günlük defterin en uzun ve en eksiksiz örneğidir. Tüm günlükler gibi, her gün için bir tarih başlığı ile kronolojik olarak düzenlenmiştir ve içerisinde hesap özetlerini, tedarik listesine ilişkin emirleri, değerli malların harcamalarını ve resmi rapor ve belgeleri barındırır (Hagen, 2018, s. 102). Hesap özetleri içerisinde sarayın gelir ve giderleri ile malların (bira, et, sebze, hurma, vb.) menşei ile birlikte günlük teslimatları vardır (Spalinger, 1985, s. 208). Tedarik listesi emirlerinde, saray dışına yapılan yolculuklarda veya saray ziyaretlerinde görevlilere mal verilmesine ilişkin emirler, yazılı emirlerin suretleri ile sözlü emirlerin usulüne uygun olarak arşive işlenmek üzere emirlerin yerine getirildiğini belirten kısa notlar bulunmaktadır (Quirke, 1990, ss. 106–107'den aktaran Hagen, 2018, s. 103). Değerli malların harcamaları ise tütsü, odun, farklı şarap türleri, susam yağı, bal vb. gibi daha değerli mallarla ilgilidir (Spalinger, 1985, ss. 230–235).

Belge, Orta Krallık'ın sonlarında idari yapısının yeniden inşası ve sosyo-ekonomik tarihin çeşitli yönleri için son derece zengin bir kaynak olmasına rağmen, daha çok sarayın gelir ve giderlerini işlevsel bir muhasebe belgesi niteliğindedir (Hagen, 2018, s. 105).

Gurob3'da Yeni Krallık Sarayı Arşivi

---

³ Ghurab, Medinet Gurob veya Kom Medinet Gurob olarak da bilinen Gurob, Mısır'da Faiyum'a yakın bir arkeolojik sit alanıdır (Trismegistos, 2023a).

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Kom Medinet Gurob'daki bir kraliyet sarayının kazısı sırasında, aynı zamanda daha eski bir döneme ait bir tapınak arşivinin bulunduğu Lahun'da kazı yapan Sir Flinders Petrie, birçoğu saray arşivine ait papirüs parçaları bulmuştur. Alandaki papirüslerin çoğu, yeni krallık dönemine ait olup (yaklaşık MÖ 1250–1200), idari belgelerden oluşmaktadır (Hagen, 2018, ss. 105-106).

Mısır'ın 19. hanedanının 6. hükümdarı Seti II'nin 2. yılına tarihlenen ve yaklaşık 42 cm yüksekliğinde olağan büyük boyutlu rulo üzerine yazılmış bu günlük saray günlüğünün en iyi korunmuş sayfası, aşağıdaki konu ve girişleri içermektedir (Hagen, 2018, s. 106):

- Saraydan krala gönderilen mektubun nüshası, burada bir kadın, adı açıklanmayan bir projeyle bağlantılı olarak yabancı işçileri gönderdiği için ona teşekkür ediyor.
- Saray personeli listesi başlığıyla tarihli giriş
- Yerel validen balık teslimatını kaydeden tarihli giriş
- Yarım ay boyunca işçilere ve yöneticilerine petrol cinsinden günlük maaş ödemelerini kaydeden bir tablo hesabı
- Balık, hasır ve somun ekmek teslimatını kaydeden tarihli giriş
- Valilikten çeşitli balıkçılar aracılığıyla balık teslimatını kaydeden tarihli giriş
- Valinin balık teslimini ve ayrıca kralın ev gözetmeni tarafından sağlanan ekmek ve bira tedarikini gösteren tarihli kayıt
- Bir demirbaş görevlisinin sarayın deposundan mal çıkarılmasına ilişkin giriş

Geniş kayıt yelpazesi, tapınak arşivlerindeki günlük defterleri (alınan teslimatların hesapları, dağıtılan mallar, gönderilen mektuplar, vb.) anımsatır. Hasat vergisi tahsil edilerek saray gelir elde etmiş ve bu husus yevmiye defterine de kaydedilmiştir (Gardiner, 1948, s. 30). Depolardan çıkarılan değerli malzemeler de günlük defterine kaydedilmektedir. Örneğin; iki büyük rulo yüksek kaliteli kumaşın (sırasıyla yaklaşık 14 × 1 m ve 7 × 1 m boyutlarında), yabancı bir prenses ve II. Ramesses'in karısına verilmesi gibi (Gardiner, 1948, ss. 22–23). İşçilerin çalışmalarına ait bilgilerin yer aldığı kaynaklar da vardır. Yaklaşık 39.000 tuğla teslim eden inşaatçıların, bakırcıların ve sandaletçilerin listesini içeren günlük kitaptan tek bir parça, büyük ölçekli inşaat çalışmalarının kesinlikle aralıklı olarak yapıldığını göstermektedir (Gardiner, 1948, s. 34).

Memphis'te Yeni Krallık Saray Arşivi

Kesin tarihi bilinmemekle birlikte, Memphis'ten kabaca çağdaş bir papirüs grubunun, Kral I. Seti'nin ikinci ve üçüncü krallık yıllarına ait bir saray arşivine ait olduğu düşünülmektedir. Papirüsün korunma durumuna

⁴ Memphis, eski Mısır'ın başkenti ve Mısır tarihinin büyük bölümünde önemli bir merkezdir. Memphis, Nil Nehri deltasının güneyinde, nehrin batı kıyısında ve modern Kahire'nin yaklaşık 15 mil (24 km) güneyinde yer almaktadır (Mertz, t.y.).

bakıldığında, muhtemelen Saqqara nekropolünde bir yerde bir mezarda bulunduğunu düşündürmektedir. Arşiv içerisindeki belgeler, kral ve kraliyet sarayının seyahatlerine ilişkin bilgiler içermektedir (Hagen, 2016; Barns, 1948, s. 35).

Memphis arşivindeki belgelerden birisinde (bakınız resim 5), papirüsün abartılı kullanımı dikkat çekmektedir. İncelikle yazılmış arşiv nüshalarından biri olan bu papirüste hiyeratik metin, alanın verimli kullanılması kaygısı olmadan sayfaya dağıtmıştır (Hagen, 2018, s. 110).

Resim 5. Memphis'teki kraliyet konutunun deposuna ekmeğin girişini kaydeden idari bir belge (Kaynak: Hagen, 2018, s. 111, Bibliothèque nationale de France'nin izniyle)

Mısır bilim literatüründe, bu papirüslerden zaman zaman 'I. Seti'nin pişirme hesapları' olarak bahsedilmektedir. Ancak, papirüslerin içerdiği konular çeşitlidir. Papirüslerin sadece üçte biri ekmeğin üretimi ve dağıtımının organizasyonu ile ilgilidir. En büyük papirüs grubu, aslında Memphis'in çeşitli şehir mahallelerinde ev veya kurum tarafından keresteye 'el konulması' ile ilgili bilgiyi içermektedir (Kitchen, 1993'ten aktaran Hagen, 2018, s. 111). İkinci en büyük papirüs grubu, birkaç farklı belge türünü kapsayan bir terim olan pişirme hesaplarıdır. Memphis'teki kraliyet tahıl ambarından yerel vali tarafından işletilen fırınlara, tipik olarak bir seferde yaklaşık 180 çuval (yaklaşık 13.500 litre) olmak üzere, pişirme için olduğu açıkça söylenen tahıl teslimatıyla ilgilidir. Başka bir papirüste, ekmeğin birkaç günde bir saraya teslim edilmesini detaylandıran, çeşitli kişilerin isimlerinin yanı sıra ekmeğin türü ve ağırlığının yanı sıra ekmeğin somunlarının girildiği hesaplar mevcuttur. Ayrıca başka papirüs gruplarında, kümes hayvanları, deri ve tekstil ürünleri gibi hesaplar da vardır (Hagen, 2018, ss. 112-113).

Memphis arşiv malzemesinin çarpıcı özelliklerinden biri, konuların genellikle tek bir sayfa ile sınırlandırılmasıdır. Aynı konunun içerisinde başka bir konu ile ilgili başka bilgi bulunmamaktadır. Günlük olaylar, teslimat bilgileri ve mektup aynı belgede değildir. Memphis arşiv malzemelerinde, hesaplar daha iyi bir şekilde tutulmuştur. Papirüslerin ortak noktası, kraliyetle, yani günlük yiyecek tedariki de dâhil olmak üzere devlet mülkiyetiyle ilgilidir (Hagen, 2018, ss. 114-115).

Eski Mısır'da Diplomatik Arşivler

Eski çağlarda, devletlerarası yapılan yazışmalar ve antlaşmalarda arşivlerde korunmuştur. Hükümdarların birbirleriyle yaptıkları siyasal yazışmalar, o dönemin diplomatik ilişkilerin aydınlatılmasında önemlidir. Eski Mısır'da da bu belgelerin saklandığı ve korunduğu diplomatik arşivler bulunmaktadır. Bu diplomatik arşivlerden bir tanesi de Amarna Arşivi ya da Amarna Mektupları olarak adlandırılmaktadır.

Amarna Mektupları

Eski çağlarda, devletlerarasındaki yazışmalar ve antlaşmalar o dönemin diplomatik ilişkilerini yansıtan birer kanıt niteliğindedir. Amarna Mektupları, bu bakımdan eski çağın en önemli ve değerli diplomatik arşiv olması açısından son derece önemlidir (Anar Öz, 2017, s. 9).

Tell-el Amarna arşivinde yapılmış kazılar sonucu, MÖ 1390-1322 yıllarına ait 382 tane çivi yazısıyla yazılmış kil tablet bulunmuştur. Bu tabletler, daha çok Anadolu, Mısır, Mezopotamya ve Levant bölgesindeki krallıkların birbirleriyle yaptıkları yazışmaları içermektedir (Yıldız, 2003, s. 9).

Amarna Arşivi, Mısır'la diğer büyük devletlerin kralları ve vassal krallıklarının beyleriyle yazışmalarının yürütüldüğü diplomatik bir arşivdir (Ateş, 2018, s. 83). Bu arşivde, çivi yazısıyla yazılmış belgeler, daha çok siyasi mektuplar, çeşitli edebi eserler (Carr, 2005, s. 51) ve bilimsel içerikli metinler bulunmaktadır.

Kazılar yapıldıkça, saray ve belli başlı bürokratik yapılar da ortaya çıkarılmıştır (Stevens, 2015, s. 3). Dönemin diplomatik yazışmalarının yapıldığı yazışma ofisi de bu kazılar sonucu bulunmuştur. Buranın yazışma ofisi olarak adlandırılmasının sebebi ise bulunan mühürlü bir tuğlada "Yazışma Evi" ibaresinin yer almasıdır (Yılmaz ve Kılıç, 2020, s. 892).

Eski Mısır'da Askeri Arşivler

Firavunların Mısır'ına ait askeri arşivlerden çok az parça vardır. Bunlardan biri, Karnak Tapınağı'ndan alınan ve IV. Ramses'in saltanatına (MÖ 1125) tarihlenen bir tür günlük defteridir. Kızıldeniz kıyısında bir yerde, tapınağın altın yıkayıcılarını korumakla görevli olan bazı Nubyalı askerlere gönderilen bir mektup ta buna dâhildir.

Nubia birlikleri, madencilik operasyonuna saldıran yerel Bedevileri yendiğini belirten mektupta, birliklere yerlerinde kalmaları ve daha fazla sorun için tetikte olmaları talimatını vermektedir. Günlük defterinde, askerlere gönderilen erzak listesinin bir kopyası da vardır. Belge, askeri personelle ilgili olmasına rağmen, bir tapınak arşivinden gelmektedir (Hagen, 2018, s. 116).

Bir askeri arşivin kapsamlı tek kalıntısı, Mısırbilim literatüründe Semna Gönderileri olarak bilinen parçalardır. Semna Gönderileri aslında bir dizi başka papirüsle birlikte Thebes'teki bir Orta Krallık mezarında (yaklaşık MÖ

1820) bulunmuştur (Parkinson, 2009, ss. 138–172; Quirke, 2016'dan aktaran Hagen, 2018, s. 117). Semna Gönderileri, üç haftalık bir süre boyunca gerçekleşen günlük kayıtlardan oluşur. Kaleden kaleye gönderilen raporlarda, çölde yaşayan Medjay halkının ve diğer Nubyalıların sınır bölgesindeki hareketlerine ve ticari faaliyetlerine ilişkin bilgileri içermektedir (Kemp, 2006, s. 26; Hagen, 2018, s. 118).

Eski Mısır'da Nakliye, Vergilendirme ve Ticaretle İlgili Arşivler

Herhangi bir hükümet görevlisinin ya da vergilendirme gibi ulusal bir bürokrasinin kilit faaliyet alanlarına ilişkin tam bir arşiv yoktur. Sadece bu arşivlerden olabileceği düşünülen birkaç belgeden söz edebilmekteyiz (Hagen, 2018, s. 122).

This'deki kraliyet tersanesinin idaresi tarafından 12. Hanedanlığın başlarında (yaklaşık MÖ 1920) üretilen ve Papirüs Reisner II olarak bilinen bir papirüs (bakınız resim 6), diğer üç idari papirüsle birlikte Naga ed-Deir'deki bir mezarda bulunmuştur (Simpson, 1965, ss. 16–17'den aktaran Hagen, 2018, s. 122).

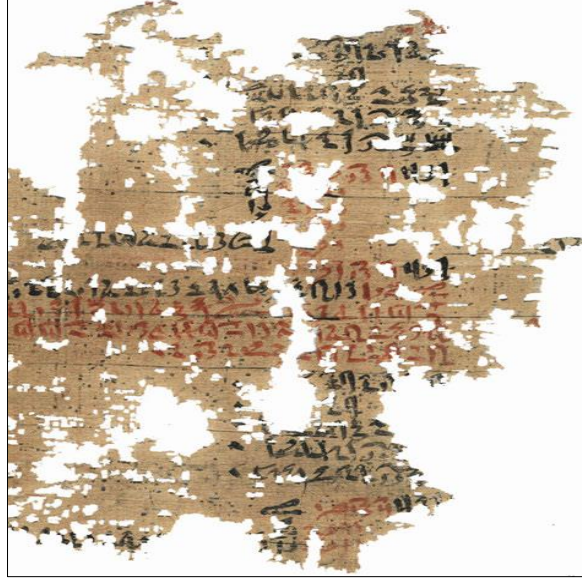
Resim 6. Boston'da Güzel Sanatlar Müzesi'ndeki Reisner papirüsü. Papirüs, bir binanın inşasıyla ilgili kayıtları içeren iki rulodan oluşmaktadır. Birisi Bu'da kraliyet tersanelerindeki kaynakların yönetimiyle ilgilidir ve diğeri isim listelerinden ve yemek listelerinden oluşmaktadır (Kaynak: Hagen, 2018, s. 75, The Museum of Fine Arts, Boston).

Diğer belgelerin içeriğini de şöyle özetleyebiliriz (Simpson, 1969, ss. 18-26'den aktaran Hagen, 2018, ss. 122-124):

- Bakır aletler, ahşap ve deri teslimatlarının hesabı,
- Kürekler dahil, tekneler için ekipman teslimatlarının hesabı,
- Vezirin saray kâhyalarına yazdığı, tekneyle gönderilmek üzere bazı tahta aletler ve mürettebat sağlanması emrini içeren bir mektup,
- Tahıl, kereste, deri ve çanak çömlek kaplarının çeşitli hesapları,

- İnsan gücü hesabını içeren bir liste, her ay için özetler ve işçilerin yokluğu hakkında notlar.

Resim 7. Geç Orta Krallık'tan vergilendirilebilir araziye değerlendirmek için çalışan bir saha araştırma ekibinin günlüğünden bir sayfa
(Kaynak: Hagen, 2018, s. 131, Londra'daki Petrie Mısır Arkeoloji Müzesi'nin izniyle)

Diğer bir belge, Papirüs Wilbour (bakınız resim 7) olarak bilinen, Orta Mısır'daki bir arazide yaklaşık 2.800 tarlayı sahipleri ve yetiştiricileriyle birlikte inceleyen ve vergi borçlu oldukları kurumları belirten büyük bir rulo (1030 × 42 cm)dur (Hagen, 2018, s. 131).

Eski Mısır'da Özel ve Aile Arşivleri

Jedaniah and Mahseiah, sons of Eshor

Arşiv on bir Aramice⁵ belgeden oluşmaktadır. MÖ 471'den 410'a kadar uzanan farklı işlem türleri için noterlik belgelerinden oluşmaktadır. Bunların büyük bir kısmı, mülkiyet haklarıyla ilgili bir davadan sonra kaybeden taraf adına yazılmış belgelerdir (Trismegistos, 2023b).

Ananiah, son of Haggai

13 Aramice papirüsten oluşan arşiv, MÖ 456'dan 402'ye kadar uzanan farklı işlem türleri için noter belgelerinden oluşmaktadır. Birçok belge, bir evin ve onun parçalarının satışı ve mirası ile ilgilidir. Diğerleri, borç gümüş veya tahıl, evlilik belgeleri, çeyiz eki, vasiyetle azat etme ve kölelerin evlat edinilmesidir (Trismegistos, 2023c).

SONUÇ

Araştırmada, Nil nehrinin bereketlendirdiği, etrafındaki çöllerin koruduğu topraklarda gelişen büyük Mısır

⁵ Sami dil ailesinin Batı lehçelerini içine alan ve MÖ 9. yüzyılda kullanılmaya başlanıp bugün bazı ağızları Anadolu'da Mardin, Kuzey Irak'ta Musul çevreleriyle İran'da Urmiye Gölü'nün doğu kıyılarında çok az kişi tarafından konuşulan yarı ölü bir dil; Aramca (TDK Güncel Türkçe Sözlük, t.y.).

medeniyetinin tarihini günümüze ulaştıran arşivleri ve arşiv kaynakları örnekleriyle birlikte incelenmiştir.

Arşivlerde bulunan belgeler, bürokratik sistem içerisinde iş ve işlemlerin sürdürülmesi için zorunlu olarak tutulması gereken kayıtlardır. Daha çok mali, hukuksal ve askeri amaçlarla tutulan kayıtlarda, günlük olarak yapılan işleyle ilgili bilgilere rastlanmaktadır.

İnsanların ilk çağlardan beridir bilgiyi kaydetme çabaları bugün bizlere çok uzak olan zamanlardan birçok bilgiler getirmektedir. Bu bilgileri aktarmanın yöntemi, biçimi, kullanılan malzeme zamana ve bölgeye göre değişmekle birlikte, kaydedilen bilgilerin türü aşağı yukarı aynıdır. Bunlar günlük işlerin yürütülmesi için tekrar kullanılmak üzere kaydedilen bilgiler, diplomatik ilişkilere dair görüşmeler, aile ile ilgili konular, edebiyat, sanat, felsefe gibi ilgi alanlarına dair yazı ve resimler gibi insan ve devlet hayatının sürdürülmesine dair bilgi ve belgelerdir. Araştırmamızda ele alınan dönemdeki Mısır medeniyeti arşivlerinde de papirüslere, kil tabletlere, mezar taşlarına kaydedilmiş bu tür bilgiler incelenmiştir. Bu belgeler bugün Mısır medeniyetine ve insanlık tarihine ışık tutarak hem geçmişi aydınlatmakta, hem de geleceğe yön vermektedirler.

KAYNAKÇA

- Allen, S. (2004). *Kings and Queens of Egypt*. Erişim adresi: https://www.metmuseum.org/toah/hd/kqae/hd_kqae.html
- Anar Öz, H. (2017). *Diplomasi dili: Fransızcadaki diplomasi terimlerinin Türkçeye çevrilmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Ateş, A. (2018). *Eski Yakındoğu arşivleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Barns, J. (1948). Three hieratic papyri in the Duke of Northumberland's collection. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 34, 35-46. <http://www.jstor.org/stable/3855351?origin=JSTOR-pdf>
- Baş, İ. (2019). Eski medeniyetlerden bugüne arşivin önemi ve günümüzde arşivcilik hizmeti veren Türk arşivleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 76-95.
- Binark, İ. (1980). *Arşiv ve arşivcilik bilgileri*. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı.
- Britannica. (t.y.). Demotic script. *Britannica* içinde. 19.01.2024 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/demotic-script> adresinden erişildi.
- Cambridge Dictionary. (t.y.). Hieratic. *Cambridge Dictionary* içinde. 19.01.2024 tarihinde <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/hieratic> adresinden erişildi.
- Carr, D. M. (2005). *Writing on the tablet of the heart origins of scripture and literature*. Oxford University Press.
- Çiçek, E. (2014). *Eskiçağ'da Mısır*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.

- Farina, G. (1939). Come si restaura un papiro. *Sapere*, IX(105). Erişim adresi: <http://www.viagginellastoria.it/archelettura/archeologia/1939papiro.htm>
- Fournet, J. L. (2018). Archives and libraries in Greco-Roman Egypt. Bausi, C. Brockmann, M. Friedrich, ve S. Kienitz (Ed), *Manuscripts and Archives: Comparative Views on Record-Keeping* içinde (ss. 171-200). De Gruyter. *Studies in Manuscript Cultures* Vol. 11 <https://doi.org/10.1515/9783110541397-006>
- Gardiner, A. H. (1948). *Ramesside administrative documents*. Griffith Institute. Erişim adresi: <https://archive.org/details/ramessideadminis0000gard>
- Hagen, F. N., ve Soliman, D. M. (2018). *Archives in Ancient Egypt, c. 2500-1000 BC*. A. Bausi, C. Brockmann, M. Friedrich, ve S. Kienitz (Ed), *Manuscripts and Archives: Comparative Views on Record-Keeping* içinde (ss. 71-170). De Gruyter. *Studies in Manuscript Cultures* Vol. 11 <https://doi.org/10.1515/9783110541397>
- İnan, A. (1987). *Eski Mısır tarih ve medeniyeti*. Türk Tarih Kurumu.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kemp, B. J. (2006). *Ancient Egypt: Anatomy of a civilization*. Routledge.
- Keskin, İ. ve Kutluoğlu, M. H. (2013). Eski Mısır medeniyetinde arşivcilik. E. Uyumaz, M. Kesik, A. Usta ve Piyadeoğlu, C. (Ed.), *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan* içinde (ss. 461-497). Bilge Kültür Sanat.
- Kınal, F. (1969). Çivi yazısının doğuşu ve gelişmesi. AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 12/13, 1-15.
- Kings and Queens of Egypt. (t.y.). Erişim adresi: https://www.metmuseum.org/toah/hd/kqae/hd_kqae.htm
- Mertz, B. G. (t.y.). Memphis. Britannica içinde. 19.01.2024 tarihinde <https://www.britannica.com/place/Memphis-ancient-city-Egypt> adresinde erişildi.
- Miniaci, G. ve Quirke, S. (2008). Mariette at Dra Abu el-Naga and the Tomb of Neferhotep: a mid-13th Dynasty Rishi Coffin (?) *Egitto e Vicino Oriente*, 31, 5-25. <https://www.jstor.org/stable/24233544>
- Newberry, P. (1899). *The Amherst Papyri*. Bernard Quaritch. Erişim adresi: <https://archive.org/details/amherstpapyribei00amhe/page/n5/mode/2up>
- ODLİS. (t.y.). Archives. *ODLIS Online Dictionary for Library and Information Science* içinde. 19.01.2024 tarihinde https://odlis.abc-clio.com/odlis_a.html adresinden erişildi.
- Öney, C. (2020). Kişisel dijital arşivin oluşturulmasında Zotero'nun rolü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 265-276. <https://doi.org/10.18506/anemon.613769>

- Özkaral, T. C. (2015). Eskiçağda yazı, kitap ve kütüphanenin oluşum süreci; günümüz eğitime katkıları. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 34, 371-384.
- Pantalacci, L. (2008). *La lettre d'archive, communication administrative et personnelle dans l'Antiquité proche-orientale et égyptienne, actes et colloque de l'université de Lyon 2, 9-10 juillet 2004 (Topoi Supplement, 9)*. Institut français d'archéologie orientale.
- Parkinson, R. B. (2009). *Reading Ancient Egyptian poetry: Among other histories*. Blackwell.
- Rukancı, F., Anameriç, H. ve Başar, A. (2021). *Arşiv ve arşivcilik: Kuram, strateji ve uygulamalar*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250. <http://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Spalinger, A. (1985). Notes on the day summary accounts of P. Bulaq 18 and the intradepartmental transfers. *Studien zur Altägyptischen Kultur*, 12, 179-241. <http://www.jstor.org/stable/25150093>
- Stevens, A. (2015). *The archaeology of Amarna*. Oxford Handbooks Editorial Board. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935413.001.0001>
- Tallet, P. ve Marouard, G. (2014). The Harbor of Khufu on the Red Sea Coast at Wadi al-Jarf, Egypt. *Near Eastern Archaeology*, 77(1), 4-14.
- TDK Güncel Türkçe Sözlük. (t.y.). Aramice. *TDK Güncel Türkçe Sözlük* içinde. 19.01.2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Trismegistos. (2023a). *Grob*. Erişim adresi: <https://www.trismegistos.org/place/720>
- Trismegistos. (2023b). *Jedaniah and Mahseiah, sons of Eshor*. Erişim adresi: <https://www.trismegistos.org/arch/archives/pdf/449.pdf>
- Trismegistos. (2023c). *Ananiah, son of Haggai*. Erişim adresi: <https://www.trismegistos.org/arch/archives/pdf/450.pdf>
- Vernus, P. (2013). L'acte fondamentale du pouvoir dans l'Égypte pharaonique: l'ordre royal (oudj-nesou). Silvia Bussi (Ed.), *Egitto dai Faraoni agli Arabi: atti del convegno Egitto: amministrazione, economia, società, cultura dai Faraoni agli Arabi*. Milano, Università degli Studi, 7-9 gennaio 2013 içinde (ss. 21-35). Fabrizio Serra.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (12. bsk.)*. Seçkin.
- Yıldız, N. (2000). *Eskiçağda yazı malzemeleri ve kitabın oluşumu*. Türk Tarih Kurumu.
- Yıldız, N. (2003). *Antikçağ kütüphaneleri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yılmaz, C. ve Kılıç, Y. (2020). Eski Yakınoğu'nun diplomasi dönemi: Amarna Çağı ve Arşivi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(2), 879 – 912.